

проф. др Владимир Вукашиновић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Катедра за литургику
vvukasinovic@bfspc.bg.ac.rs

Литургија Светог апостола Јакова у српском рукописном предању: од Свете горе 17. до Карловачке митрополије 18. и 19. века

Недавно упокојени Епископ жички Хризостом Столић припремио¹ је и уредио 1985. прво штампано издање Литургије Светог апостола Јакова на црквенословенском језику у српској црквеној и културној средини.² Наводећи изворе које је користио у њеном приређивању, поред два штампана грчка и једног руског издања, као основни текст којим се користио истакао је српски рукописни хиландарски Служабник № 332. Тада је написао да је: „... ова света Литургија била непозната у пракси Српске Православне Цркве, сем што постоји на српкословенском језику *јеган* (подвукао ВВ) рукописни служабник из 17. века у манастиру Хиландару.“³ Ово мишљење није делио само Епископ Хризостом.

Међутим, најновија истраживања јужнословенских рукописа показала су да, поред поменутог хиландарског списка, постоји још рукописа ове службе. Пре но што се позабавимо њима погледајмо како се одвијао даљи Хризостомов рад.

* Рад је настао у оквиру пројекта бр. 179078 „Српска теологија у двадесетом веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Захваљујем се на указаној помоћи: Анатолију Турилову из Москве, Васји Велиновој из Софије и Боривоју Чалићу из Вуковара.

² Епископ Хризостом је приредио и објавио следеће варијанте Јаковљеве службе: *Божанствена Литургија светио ајосцола Јакова брајиа Госјодњеи по шету и првој Ејискоја јерусалимској*, припремио и уредио за јерејско свештенослужбање о. Хризостом Столић Хиландарац, машинопис, Хиландар, 1982; *Божанствена Литургија светио ајосцола Јакова брајиа Божјије и првој Ејискоја јерусалимској*, (црквенословенски текст, српске рубрике) припремио и уредио за јерејско свештенослужбање о. Хризостом Столић Хиландарац, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд 1985; *Божанствена Литургија светио ајосцола Јакова брајиа Божјије и првој ејискоја јерусалимској* (=БЛСЈ), Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1992; *Литургија Пређеосвећених дарова Светио ајосцола Јакова Брајиа Божјије (среда четврће недеље великој иосјаа)*, (= ЛПДСЈ) Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996; *Литургија Пређеосвећених дарова Светио ајосцола Јакова Брајиа Божјије (Велики џонедельак)*, Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996; *Литургија Пређеосвећених дарова Светио ајосцола Јакова Брајиа Божјије (Велики ујџорак)*, Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996; *Литургија Пређеосвећених дарова Светио ајосцола Јакова Брајиа Божјије (Велика среда)*, Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996.

³ *Божанствена Литургија светио ајосцола Јакова брајиа Божјије и првој Ејискоја јерусалимској*, Београд 1985, 62. Овде је реч о Рукопису Хиландарске збирке бр. 332, из средине 17. века који је написан полууставним писмом, српским ресавским правописом. Садржи Литургију Светог Јакова и Светог Петра. (*Славянские рукописи Афонских обителей*, сост. А.А. Турилов и Л.В. Мошкова, Фессалоники 1999, 133.)

*а. Литургија Светиої аїосїола Јакова
у савременом боїослужбеном живоїу Срїске Цркве*

Следећи корак Епископа Хризостома у објављивању Јаковљеве литургије састојао се у томе да њен текст преведе на српски говорни језик и објави је у Вршцу 1992. године, седам година након црквенословенског издања. У овом издању нема нема посебних напомена било у виду предговора било поговора. Литургију је превео прота Матеја Матејић. Матејићев превод критиковао је Епископ Атанасије Јевтић назвавши га: „... лошим српским преводом, притом само са словенског.“⁴ Владика Атанасије је, напоменимо, поново превео и објавио ову Литургију.⁵

Поред пуне службе приписане Апостолу Јакову епископ Хризостом објавио је 1996. у Вршцу и Пређеосвећену литургију која, када је ауторство у питању дели судбину претходног дела. Ову службу превела је са грчког „група преводилаца Епархије банатске“ док је „објашњење свештенорадњи,“ односно рубрике, дао Епископ банатски Хризостом. Издање има пратећи текст *О Литургији Пређеосвећених Дарова Светиоїа Аїосїола Јакова Браїа Божијеїа и їрвоїа ейискоїа Јерусалимскоїа*.⁶ Предлогак који су преводиоци имали пред собом било је Фундулисово издање из 1979. године коме су придодате опширне рубрике.⁷ Ова служба објављена је у четири свеске јер су њени променљиви делови (међу које, поред библијских читања и химнографских елемената спадају и заамвоне молитве) додавани за сваки дан основној структури ради лакшег сналажења свештенослужитеља.⁸

На овом месту треба застати и позабавити се једним феноменом који не карактерише само поменута издања него и приручнике литургије који су били нормативни у временима која су за нама. Преводиоцу и приређивачу ових литургија близак је један *исїоријски и боїословски анахронизам* – он их, по правилу и традицији, приписује апостолима чија имена данас носе. Тако за Јаковљеву литургију каже да је: „... најсїарија⁹ хришћанска литургија коју је својим богонадахнутим устима изрекао свети апостол Јаков.“¹⁰ Исто то понавља за Пређеосвећену службу светога Јакова где вели да је „... ова литургија још из апостолских времена“ те самим тим дело Апостола Јакова.¹¹

Савремена литургиологија за Литургију која се приписује Јакову брату Божијем и Епископу Јерусалимском вели да је настала у Јерусалимској Цркви крајем 4.

⁴ А. Јевтић, *Христїос Нова Пасха: Божансївена Литургија 2 – свешїенослужење, їрчешїе. заједница боїочовечанскої Тела Христїової*, Београд – Требиње, 2007, 8.

⁵ А. Јевтић, *op. cit.*, 11-62.

⁶ ЛПДСЈ, 71-73.

⁷ ЛПДСЈ, 72.

⁸ ЛПДСЈ, 73.

⁹ Није на одмет подсетити да је познато мишљење по коме је Јаковљева служба најстарија, а да су наредне (Василијева и Јованова) настајале скраћивањем, услед опадања побожности и подвижничког духа код народа, приписано Проклу Патријарху цариградском (434-446) нетачно. Овај псевдо епиграф написао је Константин Палеокапа у 16 веку (А. Јевтић, *Христїос Нова Пасха: Божансївена Литургија 2*, 9) како је показао Ф. Џ. Лирој. (F.J. Leroy, „Proclus, ‘De Traditione Divinae Missae’: un faux de С. Paleocappa,“ *ОСР* 28, (1962), 288-99.)

¹⁰ БЛСЈ, 61.

¹¹ ЛПДСЈ, 72.

или почетком 5. века.¹² Нови резултати хронолошких истраживања њеног порекла датирају је прецизније – негде између 370. и 400. године.¹³

Компаративна литургиолошка истраживања показала су њену, где текстуалну где структуралну, сличност са Марковом Литургијом као и Литургијом Апостолских установа,¹⁴ али највећи степен подударности ипак има са старијим слојевима Литургије Светог Василија Великог. Још је један од пионира савремене литургичке мисли Дом Грегори Дикс поставио тезу по којој постоји један заједнички извор Василијеве и Јаковљеве службе чије су они потоње разраде.¹⁵

Овом питању посебну монографску студију посветио је Џон Фенвик.¹⁶ Он сличност Јаковљеве и Василијеве Службе тумачи претпоставком да су оне у ствари независне разраде и прераде заједничког предлошка, оригинала, који је најверније сачуван у египатској верзији (најстаријем слоју тзв. василијевског предања) Литургије Светог Василија.¹⁷ Сама, пак, Јаковљева литургија, с краја четвртога столећа, по њему је богословски мудро изведена синтеза палестинских извора (Литургије Мистагоских катихеза и богословља Јевсевија Кесаријског) са раном, египатском, формом анафоре Светог Василија.¹⁸ Џон Витвлиет који је резимирао досадашња научна достигнућа у истраживању развоја Јаковљеве литургије сматра да није само та најранија форма Василијеве службе послужила редактору Јаковљеве литургије него је он знао и за касније верзије Василијеве службе којима се такође користио у наредним фазама рада.¹⁹

Питање ауторства Пређеосвећених литургија је још компликованије. Аутор Византијске службе овога типа свакао није Григорије Двојеслов што је Стефан Алексопулос показао на озбиљан и задовољавајући начин.²⁰ Слична ствар је и са палестинском варијантом ове службе. Иако се на више места помиње Свети Јаков као могући аутор праформе Литургије Пређеосвећених дарова то није тачно и њен аутор, попут свог византијског колеге, такође остаје непознат. Међутим, веза између Светога Града и ове врсте службе ипак постоји. Три литургијска извора, од којих је најпознатији Катедрални типик цркве Васкрсења у Јерусалиму, Часнога Крста 43, указују на постојање посебне службе овога типа у јерусалимској традицији.²¹

¹² John D. Witvliet, „The Anaphora of St. James,” *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers*, ed. P.F. Bradshaw, Collegeville, Minnesota, 1997, 153-4.

¹³ Ibid., 167.

¹⁴ Ibid., 163-4.

¹⁵ Ibid., 164.

¹⁶ John R.K. Fenwick, *The Anaphoras of St. Basil and St. James: An Investigation into their Common Origin*, OCA 240, Roma, 1992.

¹⁷ Ibid., xxiv.

¹⁸ John D. Witvliet, op.cit., 153.

¹⁹ Ibid., 168.

²⁰ Stefanos Alexopoulos, *The Presanctified Liturgy in The Byzantine Rite: A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components – A Dissertation*. Submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Notre Dame, Indiana, 2004, 60-69.

²¹ Stefanos Alexopoulos, op. cit., 127-131.

*б. Литургија Светіої апостіола Јакова
у српској боїослужбеној ірошлостіи*

Као што рекосмо, најновија истраживања српских богослужбених рукописа показала су да поред поменутог светогорског, хиландарског, списка постоји још јужнословенских рукописа ове службе. Сви они воде порекло из Карловачке митрополије²² а директно су повезани са преводилачким радом Партенија Павловића, Епископа посвећења Карловачке митрополије.

Викарни Епископ – или *Епископ Посвећења*, како је називан – Партеније Павловић, био је веома значајна личност не само за литургијски живот у Карловачкој митрополији. Он је, попут његовог познатијег савременика и сабрата у епископату Дионисија Новаковића, био пострижник манастира Савине, о чему је оставио писаног трага. У својој *Авџобиографији* пише како га је заједно са *љубомудрим Дионисијем* Епископ Стефан Љубибратић зајаконио у Далмацији²³ и да је то било у манастиру Савине где су и замонашени.²⁴ Партеније је изабран 1751. године за викара Митрополиту Павлу Ненадовићу.²⁵ На хиротонији у манастиру Раковцу, 14. септембра 1751. у заклетви коју је тада изговорио, новопосвећени Епископ је обећао да неће прићи унији, тражити епархију у Митрополији, јести месо (што је сматрано за чин верско-исповедног, а не дисциплинарног карактера) и сл.²⁶ То видимо и из књиге *Епископске заклетве и исповедања вере*,²⁷ у којој се налазе царске одлуке о изабрању и синђелије Павла Ненадовића о посвећењу за Епископе. Ту се, у својој заклетви, Партеније Павловић потписао као изабрани Епископ посвећења Архиепископије карловачке и архимандрит Саборне светониколајевске цркве.

Партеније је био полиглот и преводилац са разних језика. Један од његових превода, овога пута са грчког језика, јесте Литургија апостола Јакова. Партеније је ову Литургију превео, уколико претпоставимо да је то урадио у епископском чину како стоји у колофону ових рукописа, негде између 1751, када је посвећен у чин Епископа, и 1760. када је умро.

За сада знамо за постојање три оваква рукописа. Ниједан од њих није Партенијев аутограф. О једном је оставио запис Димитрије Руварац а два смо ми пронашли.

У свом коментару на Аутобиографију Партенија Павловића, Димитрије Руварац пише да се у манастиру Фенеку, налазио превод Литургије Светог Апостола

²² Карловачка митрополија била је самостална српска црквена област у Хабзбуршкој монархији. Настала је након прве Сеобе Срба 1690. године од новопридошлог народа и Срба који су од раније живели на тим просторима. Карловачка митрополија добила је име по свом дугогодишњем седишту, Сремским Карловцима, а претеча су јој биле краткотрајне митрополије у Сентандреји (1690–1708) и манастиру Крушедолу (1708–1713). Од 1848. до 1913. митрополит карловачки је почасно носио титулу патријарха српског. Године 1920. Карловачка митрополија је спојена са другим српским обласним црквама у јединствену Српску патријаршију.

²³ „Автобиографија Партенија Павловића епископа посвећења“, Д(имитрије) Р(уварац), *Српски Сион* 14, 397.

²⁴ *Op. cit.*, 398.

²⁵ *Op. cit.*, 527.

²⁶ *Op. cit.*, 554.

²⁷ *Епископске заклетве и исповедања вере Карловачке Митрополије*, ПБР № 116.

*Во славу Свјатија, Јединосущнија Животворјаишчија и Нераздјелимија Тројици, Отца и Сина и Свјатаго Духа, преписасја сија Божественаја литургија свјатаго апостола и брата Божија Јакова во опичежителном манастирје Хоповје рукоју јеромонаха Митрофана Алкича в љетје господњем 1830. Сија божественаја литургија преведена бист с греческаго на славенски јазик Партенијем Епископом.*³⁶

Други, крушедолски, препис ове службе из исте, 1830., године, нема напомену о преводу Епископа Партенија, али је реч о истом тексту као и у хоповском рукопису:

Во славу Свјатија, Јединосущнија Животворјаишчија и Нераздјелимија Тројици, Отца и Сина и Свјатаго Духа, списасја сија Божественаја литургија свјатаго апостола и брата Божија Јакова во опичежителном манастирје Крушедоље. Жеже тичанијем и настојанијем прчест. господина Архимандрита Димитрија Крестича с братијеју сјатија обитељи Крушедолскија. В љето 1830.

Овај Службеник налази се у Библиотеци Српске патријаршије ПБР № 158.³⁷ Оба Службеника преписивана су за време Митрополита Стефана Стратимировића (1790-1836.)

в. Како је дошло до нових превода Јаковљеве литургије код источних и јужних Словена

Након што смо показали постојање новог јужнословенског превода Јаковљеве литургије неопходно је поставити питање његовог односа са рукописом Хил. № 332, односно *разлоја* његовог појављивања.

Јаковљева литургија се у Хиландарском рукопису № 332 налази заједно са Литургијом апостола Петра.³⁸ То није специфичност словенских рукописних зборника. Ове две литургије постојале су обједињене у грчким заједничким кодексима пре него што су се појавиле у словенским рукописима.³⁹

Пажљивије истраживање Литургије апостола Петра показало је да њена „кохабитација“ са Јаковљевом литургијом није ограничена на Хиландарски рукопис № 332, те самим тим он није *textus unicus*⁴⁰ како се мислило. Ф.В. Мареш је указао на још један рукопис из Збирке библиотеке катедрале Свете Софије у Кијеву, који се налази у рукописном одељењу Националне библиотеке Украјине – Соф. №104 (105) из 17 века,⁴¹ који садржи ове две Литургије. Он мисли да ова два рукописа имају заједнички архетип.⁴²

³⁶ В. Вукашиновић, *op. cit.*, 221.

³⁷ *Ibid.*, 221..

³⁸ Објављене су у: П. А. Сырку, *Литургические труды патриарха Евфимия Тырновского – К истории исправления книг в Болгарии в XIV в.*, Т. 1, вып. 2. СПб, 1890, 178-218.

³⁹ Пример за то је тринаестовековни кодекс из манастира Русика односно Светог Пантелејмона на Светој Гори. (Н. Ф. Красносельцев, *Материалы для истории чинопоследования литургии св. Иоанна Златоустого*, Казань, 1889, 6.)

⁴⁰ F.V. Mareš, *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha, 2000, 161-165, 161.

⁴¹ *Ibid.*, 162.

⁴² *Ibid.*, 163.

Постоје и друга два примера Јаковљеве литургије са латинском мисом на словенском језику која, међутим, није идентична Петровој литургији – ГИМ⁴³ Синод № 558, с краја 15. и почетка 16. века⁴⁴ и Полемички зборник Библиотеке Руске академије наука у Петрограду 16.3.13. из прве четвртине 18. века⁴⁵ писан ћирилским курзивом, брзописом.⁴⁶

Рукопис Јаковљеве литургије МДА № 168⁴⁷ који је назван *московским*, по месту где се данас налази, највероватније је настао у периоду од 1686-1687.⁴⁸ За овај текст се мисли да је усвојио основи предвод Јефтимија Трновског из 14. века⁴⁹ који је из светогорске традиције доспео у Русију а овде се појављује прерађен у источнословенској редакцији.⁵⁰ Редакцију превода извршио је Јоаникије Лихуд. То се види на основу завршне напомене у рукопису у којој стоји да је литургија: „... преведена са грчког на словенски Јевтимијем Патријархом трновским а истражена и исправљен а јеромонахом Јоаникијем грком.“⁵¹ Изгледа да повод преписивања овог рукописа није био богослужбени него конфесионално-полемички, и то у сврху московске полемике о времену претварања Светих Дарова, у чему су браћа Лихуди имали активну улогу.⁵²

Међутим, не дуго након појављивања овог зборника и његовог преписа, извршен је нови превод Јаковљеве литургије 2. августа 1717. године у Москви, са штампаног венецијанског грчког издања из 1645. године.⁵³ Литургију су превели Софроније Лихуд, Јоаникијев млађи брат, и Алексеј Кирилов Барсов, бивши ученик Московске словенско-грчко-латинске академије. Овај превод налази се у зборнику полемичких текстова⁵⁴ и писан је канцеларијским брзописом иако је литургијског садржаја што указује да није намењен литургијској употреби него читању у образовне сврхе.⁵⁵ Налази се у Руској националној библиотеци у Петрограду СПбДА № А П 213.⁵⁶ Због тога је назван *їейїроїрагским* рукописом.⁵⁷ Разлог који је довео до новог превода није до краја разјашњен.⁵⁸

⁴³ Државни историјски музеј у Москви, сада само Историјски музеј, Синаодална збирка.

⁴⁴ F.V. Mareš, op. cit., 163.

⁴⁵ Сирку каже 17. век. П. А. Сырку, op. cit., 88.

⁴⁶ F.V. Mareš, *Cyrilometodějská tradice a slavistika*, Praha, 2000, 161-165, 164. То је стара РАН 26 каже Мареш.

⁴⁷ Основна збирка МДА НИОР РГБ ф. 173 I Но 168, <http://old.stsl.ru/manuscripts/medium.php?col=5&manuscript=168&pagefile=168-0001>

⁴⁸ Д.А. Яламас, *Восточнославянские переводы Литургии св. Иакова (17- нач.18 вв.) и их роль в истории русской культуры*, Cyrillomethodianum. Thessalonique, 1993-1994. Vol. 13-14. 173-179, 176.

⁴⁹ То претпостављамо само на основу колофона у МДА № 168 и РАН № 26. (П. А. Сырку, op. cit., 87.)

⁵⁰ Д.А. Яламас, op. cit., 173.

⁵¹ МДА № 168, л. 48б.

⁵² Д.А. Яламас, op. cit., 175.

⁵³ Ibid.,178.

⁵⁴ Ibid.,176.

⁵⁵ Ibid.,177.

⁵⁶ Ibid.,178.

⁵⁷ Ibid.,173.

⁵⁸ Ibid.,179.

Већ је раније примећено да се овај: „... превод као и поредак литургије који садржи разликује од свих претходних“⁵⁹ По чему?

Старије, али за ову сврху, употребљиво издање различитих грчких рукописа Јаковљеве литургије Чарлса Ентонија Свенсона, пружа нам могућност да словенске преводе Јаковљеве литургије упоредимо са грчким рукописним предањем, поготово рукописима Париз № 476 и Париз № 2509.⁶⁰

На основу богослужбених карактеристика и места употребе, грчки рукописи Јаковљеве литургије – углавном они које је издао Свенсон – још су давно, подељени на две основне редакције – јерусалимску и антиохијску.⁶¹ Без обзира на то колико ова подела данас могла изгледати груба, она у основи може да послужи бољем сагледавању наше проблематике. На основу ове поделе, Париски грчки рукопис № 476, али и Хиландарски српски рукопис № 332,⁶² припадају *јерусалимској* редакцији,⁶³ док Париски № 2509 и рукопис РНБ № 249 писан за Порфирија Успенског са рукописа 14. века из Каирске Патријаршијске библиотеке, припадају *антиохијској* редакцији.⁶⁴

Када упоредимо преводе Софронија Лихуда и Алексеја Барсова као и превод Партенија Павловића са овим грчким текстовима, али и њих узајамно, долазимо до занимљивих закључака. Први је тај да су оба словенска превода о којима говоримо преводи, друге, сиријске а не јерусалимске литургијске редакције те се самим тим разликују од својих претходника.⁶⁵ С друге стране узајамно поређење ових рукописа, у оној мери у којој нам је било могуће, показује да је реч текстовима са истим превођеним предлошком али не и истим преводима, односно да је Партенијев превод нов и до сада неистражен текст са очигледним језичким и теолошким разликама у односу на руски превод из 1717 године.⁶⁶

⁵⁹ П. А. Сырку, *op. cit.*, 93.

⁶⁰ Ch. A. Swainson, *The Greek liturgies: chiefly from original authorities*, Cambridge, 1884, 215-332. Свенсон сматра да је управо овај рукопис Париз 2509 послужио као предлошак за познато штампано Морелово издање Јаковљеве литургије објављено у Паризу 1560. године – *Leitourgiai Ton Agion Pateron, Iakobou Tou Apostolou Kai Adelphotheou. Basileiou Tou Megalou. Ioannou Tou Chrysostomou*. Parisiis: Apud Guil. Morelium, 1560. Оваква ће варијанта службе после бити поновно објављивана на више места, на пример у чувеној колекцији *Литургијски кодекси универзалне цркве* коју је објавио Ј.А. Асемани у 13 томова 1749-1766. У 5. тому објављена је Јаковљева литургија идентична Мореловом издању. Свенсонову хипотезу оспорио је Петровски показавши да је ту пре реч о рукопису из 14. века који је из Патријаршијске библиотеке у Каиру преписан за Порфирија Успенског. (А. В. Петровский, *op. cit.*, ф.2, 27.)

⁶¹ А. В. Петровский, *op. cit.*, 26.

⁶² Што се саме Јаковљеве литургије из хиландарске збирке тиче за њу је установљено да у Русији постоје још две верзије овог текста – Московске Синодалне библиотеке № 435 и № 337. (П. А. Сырку, *op. cit.*, 92.) Петровски ова два рукописа назива верзијама хиландарског рукописа које све са дословном тачношћу доносе варијанту службе која постоји у грчкој варијанти Јаковљеве литургије Париз № 476. (А. В. Петровский, *op. cit.*, 40.)

⁶³ А. В. Петровский, *op. cit.*, 26.

⁶⁴ А. В. Петровский, *op. cit.*, 27.

⁶⁵ Овим је решена недоумица Искре Христове која је констатовала да постоје разлике међу овим преводима и да је ту, очигледно, реч о два различита грчка предлошка али није установила који су текстови у питању. (Искра Христова, *Која са преведени литургијски на св. Јаков и на св. Пејџер?*, Медијевистични ракурси, Софија, 1993, 33-42, 36, 41.)

⁶⁶ П. А. Сырку, *op. cit.*, 94

ї. Закључак

Литургију светог апостола Јакова користили су богослови Карловачке митрополије, без сваке сумње, у конфесионално полемичке сврхе.⁶⁷ То се види у више примера.

Дионисије Новаковић се на ауторитет Јаковљеве литургије позива неколико пута у својим делима. Тако у *Еїїїоуму* на питање бр. 66: *Да ли се вода која се улива у їуїїир и їре и їосле освећења їреїївара у Крв Хрїсїову*, одговара, између осталог, и следећим речима: „... Ово се показује и у Литургији Светог Василија, Златоустог, еванђелисте Марка и Јакова брата Божијег. У њима се заједно вино и вода освећују.“⁶⁸ За нас је још важније сведочанство из његове полемичке књиге *Поуздан доказ о разликама између Заїадне и Исїочне Цркве*, где не само да користи ову Литургију као извор богословља него нам оставља сведочанство да се она не употребљава у литургијском животу Цркве којој припада. Диносије пише:

Страшно је и помислити да би сам свештеник, својом силом, извршио ову Тајну уместо Бога Оца. Наша Црква је у почетку увела у богослужбену употребу Литургију Светога Апостола Јакова, брата Господњег по телу. Иако је *сада не уїоїїребљава* (подвукао В.В.) ипак се из ње може извући несумњиво сведочанство да се не само речима Христовим него свештеничком молитвом призивања Светога Духа савршава Света Тајна Евхаристије.⁶⁹

И њен преводилац, Партеније Павловић, био је учени теолог коме полемичко богословље није било страно. То се јасно да видети из његове *Ауїїобиоїрафије* која обилује таквим моментима.

Оно што, бојимо се, ипак остаје неодговорено у овом моменту јесте питање: Да ли се Литургија апостола Јакова уопште служила на територији Карловачке митрополије?

Нешто се ипак може рећи у корист и ове претпоставке. Уколико погледамо на начин преписивања ових текстова он донекле може говорити у корист њихове евентуалне богослужбене употребе. Вартоломеј је своја дела писао посебним дуктусом. Иако је у литератури различито називан⁷⁰ једно му је ипак заједничко: ови текстови далеко су од канцеларијског брзописа – а тада су скоро сва теолошка дела на територији Митрополије управо тако писана – и свакако имају неку другу, назовимо је условно, општију, јавну намену. Можда би пребрзо било рећи – богослужбену?

Други аргумент је тај да је више манастира желело да у својим библиотекама има и ову књигу. Пошто је Литургија апостола Јакова већ била присутна, као извор полемичке теологије, у ауторским и преведеним делима њихових савременика, не

⁶⁷ О томе да је Јаковљева литургија више служила као извор теолошког мишљења него као израз молитвеног живота Цркве говори се од самих почетака њеног превођења на словенске језике. То је Сирку мислио већ за Јефтимјев превод (П. А. Сырку, *op.cit.*, 90.) а слична је судбина претпостављана и другим у овом раду наведеним преводима и преписима источнословенске провинијенције. (П. А. Сырку, *op.cit.*, 88-89.) То, међутим, не важи за Литургију апостола Петра али се овим проблемом овде нећемо бавити. (П. А. Сырку, *op.cit.*, 96.)

⁶⁸ В. Вукашиновић, *Срїска їеолоїија 18. века – Ad fontem*, ВрњачкаБања – Требиње, 2013, 362.

⁶⁹ В. Вукашиновић, *op.cit.*, 415.

⁷⁰ Сава Петковић га назива *усїавним їисмом*, Димитрије Руварац *лейим мїнејским їисмом*, Владимир Мошин *їїїамїанїм словїма*, Димитрије Богдановић *їїїїоїрафским їисмом 18. века* а Иванка Веселинов *їолусїавним їисмом їїїїоїрафскої їїїїа*. (К. Минчић Обрадовић, *op.cit.*, 15.)

чини нам се довољно извесна претпоставка да су игумани и монаси фрушкогорских обитељи имали амбиције да сами и изнова трагају за таквим местима на украшеним страницама ових рукописних служабника.

Са друге стране, поузданог и дефинитивног доказа да је ова Литургија служена у 18. и 19. веку ипак за сада нема. Зато се наше истраживање мора задовољити чињеницом да је и јужнословенски рукописни корпус захваљујући преводилачком раду Партенија Павловића и преписивачима карловачке митрополије поред, до данас познатог, Хиландарског рукописа Јаковљеве литургије обогаћен са једним новим преводом и три преписа истог.⁷¹ Од тога су нам аутограф и најстарији препис данас недоступни док су друга два доступна оку науке и налазе се у Патријаршијској библиотеци и Музеју СПЦ у Београду.

The author starts this paper with analysis of the publishing project of Bishop Chrysostom Stolić who had translated and published in the Serbian language the Liturgy of St. James the Apostle. Chrysostom had used in his work well known manuscript of James's liturgy from the collection of the monastery Chilandari no. 332. In this study, the author shows that Serbian liturgical tradition knows for three other manuscripts containing the James's liturgy, whose autograph was translated from the Greek language by Bishop Partenije Pavlovic in 18th century. After analysis of these texts and explanation of their Greek templates author addressed the difficult issue of the purpose for translation of this Liturgy among the Slavs, trying to solve the question – whether the reason for that was only a confessional and theological or this Service had also its liturgical use.

⁷¹ Пошто се на први препис чекало најмање 20 година можемо претпоставити да је у међувремену било још рукописа али да за њих данас не знамо